

законодавство України. Юридичний науковий електронний журнал № 1/2025. С. 474-479

2. Окрема думка судді Великої Палати Верховного Суду щодо постанови Великої Палати Верховного Суду від 28 лютого 2024 року у справі № 415/2182/20 (провадження № 13-15кц22). URL: Єдиний державний реєстр судових рішень

3. Закон України від 21.08.2024 № 3909-IX «Про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього». Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3909-20#Text>

4. Закон України від 09.10.2024 № 4012-IX «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього». Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4012-20#Text>

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-106>

ЩОДО ЗГВАЛТУВАННЯ ЯК ЗЛОЧИНУ ПРОТИ ЛЮДЯНОСТІ

Мікус Мар'яна Володимирівна

студентка,

Науковий керівник: Шевчук Андрій Васильович

кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права,

Чернівецький національний університет Юрія Федьковича

м. Чернівці, Україна

Сексуальне насильство під час війни існувало і надалі існує. Особливого поширення воно набуло в ході бойових дій у Руанді, Судані, колишній Югославії. Російсько-українська війна не є тому виключенням. Тому з початком воєнних дій в 2014 році та з погіршенням ситуації після широкомасштабного вторгнення на територію нашої держави 24 лютого 2022 року громадяни України потерпають від таких злочинів, вчинених державою-терористом.

Російська влада та її поплічники систематично й послідовно використовують згвалтування, часто поєднане з іншими злочинами, як одну із тактик ведення війни та одну із форм катування як цивільного населення, так і військовополонених. Такі насильницькі дії сексуального характеру спрямовані на приниження гідності жінок та

чоловіків на окупованих територіях, у місцях позбавлення волі та спричиняють довгострокову моральну і фізичну шкоду потерпілим особам.

За офіційною інформацією, наданою Офісом Генерального прокурора України, станом на 1 квітня 2025 року було зафіксовано 349 фактів сексуального насильства в умовах війни, зокрема, 225 злочинів над жінками, 124 – над чоловіками та 19 – над неповнолітніми особами (18 дівчат та 1 хлопець). Загалом, жертвами зґвалтування стали особи на території 10 регіонів України. Найбільша кількість таких злочинів зафіксована у Херсонській області (111), наступними є Донецька (82) та Київська області (60) [1].

Варто розуміти, що злочини сексуального спрямування, зокрема, і зґвалтування є досить латентними. Зрештою багато постраждалих приховують це: бояться осуду з боку суспільства, рецидиву такого злочину, недовіряють правоохоронним органам або не бажають неодноразово повторяти свідчення та знову проживати ці емоції. Також варто пам'ятати і про неможливість документування таких злочинів на окупованих територіях, наприклад, в Автономній Республіці Крим, де зафіксовано лише один такий випадок. Очевидно, що наведене не дає можливості зараз правильно відобразити реальну ситуацію.

Міжнародний кримінальний трибунал ООН щодо Руанди та Міжнародний кримінальний трибунал ООН щодо Югославії вперше визнали та проголосили зґвалтування війсьним злочином лише в 1988 році. Тому, зокрема, за статеві злочини, які були широко розповсюджені під час Першої та Другої світових війн, винні не понесли покарання ні на Нюрнберзькому, ні на Токійському процесах. Вчиняли такого роду діяння і радянські військові, особливо під час захоплення Берліну, але вони, нажаль, також не були жодним чином покарані, адже це був суд тільки над «переможеними».

Після прийняття Римського статуту, на основі якого пізніше було створено постійно діючий Міжнародний кримінальний суд, питання зґвалтування та сексуального насильства отримало свій подальший розвиток та почало сприйматись: як війсьний злочин, злочин проти людяності та акт геноциду.

З ратифікацією Україною Римського статуту, ми отримали нові можливості та інструменти для притягнення до відповідальності військовослужбовців та керівництва росії. Такі дії потребували змін в законодавстві України, тому було прийнято Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього», головною новелою якого стало доповнення Кримінального Кодексу України

статтею 442-1. Саме тут зґвалтування врешті було закріплене як злочин проти людяності на рівні національного законодавства, що дозволяє безперешкодно притягувати окупантів до кримінальної відповідальності за вчинене.

Для розуміння поняття зґвалтування варто звернутися до частини 1 статті 152 Кримінального кодексу України, де це пояснюється як «вчинення дій сексуального характеру, пов'язаних із вагінальним, анальним або оральним проникненням в тіло іншої особи з використанням геніталій або будь-якого іншого предмета, без добровільної згоди потерпілої особи» [2].

В контексті війни основним безпосереднім об'єктом зґвалтування російськими військовими громадян України має виступати саме мир, безпека людства та міжнародний правопорядок, а додатковим вже буде статевая свобода і недоторканість. Тому до появи статті 442-1, як інструмент захисту прав особи від такого діяння, застосовувалася стаття 438 КК України, що на той час передбачала відповідальність за порушення законів та звичаїв війни, де обов'язковим був контекстуальний критерій – зв'язок з воєнними діями. І хоча цією нормою прямо не передбачався захист від сексуального насильства її слова «...інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, ...» дозволяли опиратися нам знову ж таки на Римський статут [3]. Тому прийняття змін до національного законодавства можна вважати цілком слушними, оскільки із необхідності посилення на бланкетну диспозицію норми, ми отримали пряму, що значно полегшує кваліфікацію. Також Законом України було додано примітку до статті 442 Кримінального кодексу України, що передбачило зґвалтування та інші форми сексуального насильства як прояв геноциду.

Стаття 442-1 КК України чітко охарактеризувала конкретні ознаки діянь, які будуть вважатися злочинами проти людяності: вони є широкомасштабними та\або мають систематичний характер; вчиняються на виконання або на підтримку політики держави чи організації, що спрямована на вчинення такого нападу; усвідомленість злочинцем характеру свого діяння; спрямованість проти цивільного населення. Остання особливість підводить нас до висновку, що ані військовослужбовці ЗСУ, ані військовополонені не підпадають під цю категорію. Тому, у разі вчинення зґвалтування щодо них, положення ст. 442-1 КК України застосовуватись не будуть. Варто розуміти, що ще однією важливою характеристикою злочинів проти людяності є нелюдський характер дій та заборона їх вчинення. Ця заборона не має

вичерпного переліку та існує як на національному так і на міжнародному рівнях [4, ст. 580].

Також важливо згадати статтю 31-1 Кримінального кодексу України, яка передбачає, що до кримінальної відповідальності можна притягнути не тільки військовослужбовця, який здійснив сексуальне насильство, а й його військового командира, начальника або іншу особу, яка фактично діє як військовий командир [2].

Незалежна міжнародна комісія Організації Об'єднаних Націй з розслідування порушень в Україні документує докази вчинення воєнних злочинів російської влади на тимчасово окупованих територіях України. Неодноразово в їхніх доповідях описувалися випадки зґвалтування та сексуального насильства, скоєні як над жінками, так і над чоловіками, це визнається однією з форм тортур [5]. В звіті від 5 березня 2024 року зазначено, що жертвами стали жінки та дівчата віком від 15 до 83 років [6]. Проте, якщо посилатися на доповіді ще із 2023, то вік зґвалтованих дівчат є значно нижчим – від 4 років [7].

Наразі за виявленими фактами статевих злочинів на окупованих територіях Херсонської, Київської, Миколаївської та Чернігівської областей, було повідомлено про підозру 78 військовослужбовцям російської федерації. До суду скеровано 36 обвинувальних актів щодо 50 осіб. До покарання у вигляді позбавлення волі засуджено 6 осіб, серед них чотирьох до 12 років, одного – до 11 та ще одного – до 10 років. Окрім того, ще один вирок не набрав законної сили [1]. Також варто зазначити, що ці справи розглядаються за процедурою «*in absentia*», тобто провадження здійснюється за відсутності особи. І постає питання, чи особа реально понесе відповідальність за злочин, проте за допомогою цього держава офіційно фіксує всі докази і це виступатиме ефективним підтвердженням фактів агресії проти України та її населення. До прикладу, 29 квітня 2024 року Великоолександрівський районний суд Херсонської області ухвалив вирок, згідно з яким військовослужбовця збройних сил російської федерації визнали винним у систематичному зґвалтуванні жінки та призначили покарання у вигляді дванадцяти років позбавлення волі. Засуджений у середині липня 2022 року увірвався в будинок потерпілої та два тижні гвалтував її, доки його підрозділ не змінив дислокацію. Часто статеві акти відбувалися декілька разів на день [8].

Така судова практика не поодинокі, однак, варто відмітити, що судові справи щодо зґвалтування відбуваються у закритому судовому засіданні, тому деякі з них повністю підпадають під категорію інформації забороненої для оприлюднення згідно з пунктом чотири частини першої статті 7 Закону України "Про доступ до судових рішень", відповідно вирокі суду недоступні для аналізу громадянами у Єдиному державному реєстрі судових рішень.

Отже, проблема зґвалтувань під час воєнних дій є дуже поширеною, вона не обмежується віком чи статтю, територією чи часом – вона існує і продовжує існувати. Сексуальне насильство залишає моральний та фізичний вплив на довгі роки, змушує жертву пам'ятати та відтворювати цей образ знову і знову. Це спрямовано не тільки проти конкретної особи, а проти всього населення та перш за все проти духу України. Ворог хоче принизити нашу гідність та змусити підкоритися, порушуючи базові права – на безпеку, мир та правопорядок, на життя та здоров'я, на статеву недоторканість... Потерпілі від зґвалтування потребують підтримки, яку держава та суспільство повинні їй надавати – механізм репарацій є хорошим кроком для реалізації права на соціальний захист. Важливим також видається і питання відповідальності за вчинені діяння, адже зневажаючи на всі міжнародні договори та правила ведення війни, росія все ж намагається її уникнути, що є неприпустимим.

Література:

1. Результати діяльності. Статистичні дані. *Офіс Генерального прокурора України*. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/rezultati-diyalnosti> (дата звернення: 12.04.2025).
2. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III : станом на 1 лют. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 12.04.2025).
3. Мазур М. Воєнні злочини. Деякі проблеми застосування ст. 438 КК України. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/Prezent_voen_zloch.pdf (дата звернення: 12.04.2025).
4. Bondarchuk D. S. General theoretical principles of the study of rape as a form of crime against humanity. *Analytical and Comparative Jurisprudence*. 2025. No. 1. P. 578–582. URL: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.01.96> (date of access: 12.04.2025).
5. Human rights situations that require the Council's attention. Report of the Independent International Commission of Inquiry on Ukraine. A/HRC/58/67. Human Rights Council, 2025. 21 p.
6. Human rights situations that require the Council's attention. Report of the Independent International Commission of Inquiry on Ukraine. A/HRC/55/66. Human Rights Council, 2024. 20 p.
7. Human rights situations that require the Council's attention. Report of the Independent International Commission of Inquiry on Ukraine. A/HRC/52/62. Human Rights Council, 2023. 18 p.

8. Вирок Великоолександрівського районного суду Херсонської області від 29.04.2024 у справі № 650/1870/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118734665> (дата звернення: 12.04.2025).

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-501-6-107>

ПОРУШЕННЯ ПРАВА ОСОБИ НА ЗАХИСТ: ОСОБЛИВОСТІ ПОКАРАННЯ

Перелигіна Раїса Володимирівна

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри кримінального права та процесу,

Київський університет права Національної академії наук України

м. Київ, Україна

Собчук Антон Юрійович

аспірант,

Інститут держави і права імені В. М. Корецького

Національної академії наук України

м. Київ, Україна

Право на захист у національному праві та міжнародних правових стандартах визначено як дворівневе правове явище. Перший, загальний або концептуальний, рівень права на захист ґрунтується на правових нормах про діяльність держави як правової держави, у якій людина визнається найвищою соціальною цінністю (статті 1, 3 Конституції України), а одним із завдань кримінального провадження є охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження (ч. 1 ст. 2 Кримінального процесуального кодексу України). Другий, спеціальний або процесуальний рівень охоплює нормативно-правову регламентацію прав, які передбачені кримінальним процесуальним законом для безпосереднього обстоювання визначеної процесуальної позиції особи.

Кримінально процесуальне розуміння порушення права на захист, зміст якого встановлюється на підставі положень як нормативно-правового акту – Кримінального процесуального кодексу України, так і рішень національних судів та Європейського суду з прав людини як міжнародної судової установи, є ширшим за кримінально-правове